

Tomáš Marvan: *Otázka významu. Cesty analytické filosofie jazyka*

Togga, Praha 2010, 240 s.

Priblížiť morfológicky košatý terén analytickej filozofie jazyka čitateľovi, ktorý sa s ním stretá po prvý raz, alebo tomu, kto sa zavše ohliadne za známou krajinou, je aj pre skúseného znalca výzvou. Ako titulok knihy napovedá, k problematike jazykového významu viedli a vedú viaceré cesty. Tomáš Marvan sa nás svojou knihou snaží previesť niektorými z nich.

Po *Kapitolách z analytické filosofie*¹ od Jaroslava Peregrina je *Otázka významu* zatiaľ posledným systematickejším spracovaním *analytickej tradície* filozofovania, ktoré sa objavuje v českom alebo slovenskom prostredí. Podobne ako J. Peregrin či mnoho iných zahraničných autorov, aj Tomáš Marvan sa rozhodol naznačiť paletu problémov, ktoré sa stali predmetom záujmu analytickej i na ňu nadväzujúcej filozofie jazyka, predstavením filozofických koncepcií jej azda najvýraznejších pionierov.

Okrem Predslovu a Dodatku je „otázka významu“ priblížená v desiatich kapitolách. Prvú z nich autor venuje, ako inak, „otcovi-zakladateľovi“ analytickej tradície, Gottlobovi Fregemu a jeho základným sémantickým dištinkciám, ktoré dodnes ostávajú v centre pozornosti filozofie jazyka. V druhej kapitole sa problematika kategórie výrazov známych ako „určité deskripcie“ približuje cez originálnu Russellovu teóriu, ktorá je doplnená o diskusiu a alternatívne argumenty filozofov P. F. Strawsona a K. Donnellana. Ďalšia kapitola reprodukuje základné teoretické pozície, týkajúce sa významu vlastných mien. Štvrtá a piata kapitola sú venované nosným aspektom teórie významu a komunikácie amerického filozofa D. Davidsona. V šiestej kapitole sa čitateľ stretá s Gricovou intencionálne založenou sémantickou teóriou. Základné princípy inferencialistickej teórie významu autorov W. Sellarsa a R. Brandoma približuje autor v siedmej kapitole. Ďalšie dve kapitoly diskutujú viaceré provokatívne tézy Quinovho filozofického odkazu. Napokon, záverečná kapitola približuje základné princípy teórie rečových aktov a bilancuje vzťah medzi pragmatickými a sémantickými prístupmi tejto filozofickej tradície.

¹ Por. Peregrin, J. (2005): *Kapitoly z analytické filosofie*. Praha: Filosofia 2005.

Hneď na úvod chcem zdôrazniť, že kniha je písaná čitateľsky najvyšš ústretovo. Diskutované témy sú vyjadrené v slovníku, ktorý nepredpokladá zvládnutie špecifickej terminológie rozoberaných teórií a teoretikov, ani predchádzajúcu skúsenosť s pôvodnými prácami. Autorov didaktický zámer z Predslovu práce, aby bolo možné tento text použiť ako podkladový materiál k úvodnému vysokoškolskému kurzu, sa, myslím, vydaril.

Skôr ako prejdem k podrobnejšiemu komentáru niektorých kapitol práce, žiada sa mi pripojiť úvodom dve zásadnejšie pripomienky. Pravdou je, že Tomáš Marvan v Predslove zmieňuje viacero konkrétnych teoretických otázok, ktorým sa filozofia analytickej tradície venovali a venujú. Tento počín, zdá sa, má vymedziť pole problémov, ku ktorým sa autor vyjadrí v jednotlivých kapitolách. Očakával by som, že jednotiacou líniou úvah a argumentov, ktoré sú v kapitolách rozvíjané, bude systematickejšie zodpovedanie otázky, *čo je jazyk a čo je význam* v rámci tej či onej koncepcie, prípadne, ktoré aspekty jazyka a jazykového významu sú pri diskutovaní danej problematiky považované za *relevantné* a *od ktorých* z nich sa *abstrahuje*. Ak by bol tomu venovaný priestor aspoň v závere práce, určite by vystúpili do popredia určité jednotiace i špecifické znaky analytického spôsobu filozofovania. Takýto systematizujúci prvok však, domnievam sa, v práci v explicitnej podobe chýba.

S touto črtou súvisí aj moja druhá pripomienka. V texte som nenašiel miesto, kde by autor aspoň stručne naznačil, aké *metódy* sa používajú v predmetnej filozofickej tradícii. Ved' práve rôzne *formy analýzy* určitého modelu (prirodzeného) jazyka sú pre tento spôsob praktizovania filozofie charakteristické. Žiadalo by sa, myslím, povedať aspoň niečo o tom, čo to znamená *analyzovať jazyk* z perspektívy určitej *logickej* alebo *empirickej* teórie významu a určitej teórie jazyka. Ak totiž čitateľ drží v ruke knihu o analytickej filozofii jazyka, mal by si spolu s autorom ujasniť, ktorý spôsob formulovania a zodpovedania istého typu otázok je pre túto myšlienkovú tradíciu charakteristický. A explicitná formulácia metódy či metód „ciest“ analytickej filozofie by túto funkciu určite splnila.

Moje výhrady však vyvažuje korektnosť a prístupnosť výkladu problematiky jednotlivých kapitol práce, z ktorých sa teraz k niektorým vyjadriam.

Zastavím sa hneď pri Marvanovom pomenovaní prvej kapitoly „Frege o smyslu a významu“. Názov napovedá, ktorým aspektom Fre-

geho sémantickej teórie sa autor mieni vo výklade prevažne venovať. Niet sporu o tom, že doslovný preklad Fregeho nemeckých termínov „Sinn“ a „Bedeutung“ českými výrazmi „smysl“, resp. „význam“ je v poriadku. No tento konzervatívny preklad, najmä pokiaľ ide o výraz „Bedeutung“, je (nielen) v slovensko-českom filozofickom priestore, (čo je autorovi iste známe), nahrádzaný inými, významovo neekvivalentnými výrazmi. A aj keď to, zdá sa, autor urobil z dôvodov vyhnutia sa interpretačným sporom, domnievam sa, že v kontexte zmieňovania tzv. *referenčnej teórie významu* (s. 13), ako aj s prihliadnutím na jeho vlastnú 5. poznámku pod čiarou (s. 16), by si text vyžadoval krátke doplnenie, v ktorom by sa naznačili rozdielne teoretické pojmy, predovšetkým pojmy *referent* a *denotát*, ktorými sa Fregeho sémantická teória vzhľadom na ostatné jeho diela interpretuje a ktoré sú súčasťou aj ďalších skúmaných sémantických teórií.

Výklad Fregeho základného rozlíšenia dvoch mimojazykových úrovní od jazykovej úrovne je inak korektný. Marvan tu uvažuje aj o epistemologických a ontologických aspektoch sémantických kategórií teórie a naznačuje otázky, ktoré ostávajú vo Fregeho diele nedoriešené.

Druhá kapitola s názvom „Russellova teorie deskripcí“ a na ňu nadväzujúca kapitola „Deskriptivistická teorie vlastních jmen a Kripkeova alternativa“ uzatvárajú okruh úvah venujúcich sa problematike významu vlastných mien, určitých deskripcí i niektorých typov všeobecných výrazov. Marvan najskôr približuje Russellovu teóriu deskripcí, ktorá odhaľuje logickú formu singulárnych výrazov istého typu (určitých deskripcí i gramatických vlastných mien) ako konjunkciu výrokov s existenčným importom a požiadavkou jedinečnosti, aby vzápätí prešiel k Strawsonovej kritike a Donnellanovmu zapracovaniu argumentov oboch strán do rozlíšenia tzv. referenčného a atributívneho použitia deskripcí. Sémantickú problematizáciu vlastných mien ako kategórie singulárnych výrazov autor demonštruje v dvoch proti sebe stojacich prístupoch – cez tzv. *deskriptivistickú teóriu* a *kauzálnohistorickú teóriu vlastných mien*. Všíma si predovšetkým viaceré dôsledky ich teoretických téz a porovnáva ich s našimi predteoretickými presvedčeniami o jazyku (ako napríklad, ktoré výroky považujeme za pravdivé len vďaka tomu, že vieme, čo znamenajú, a pod.).

Štvrtá a piata kapitola sú venované Davidsonovej všeobecnej teórii významu viet prirodzeného jazyka. Davidsonov projekt berie za primárnu jednotku analýzy významu gramaticky správne utvorenú vetu

nejakého jazyka a od sémantickej teórie požaduje, aby pre každú takúto vetu poskytla (jeden invariantný?) význam, zachovala si pritom princíp kompozicionality a dala nám do rúk kľúč k interpretácii jazykového správania komunity, ktorá týmto jazykom komunikuje. Marvan sa pokúša na viacerých príkladoch naznačiť východiská Davidsonovej teórie a kriticky hodnotí pokusy o naplnenie jej cieľov.

Vyvážené rozpracovanie Marvan venuje aj problematike tzv. intencionálnej sémantiky, ktorá sa v analytickej tradícii rozvíjala najmä počnúc prácami britského filozofa P. Grice. Grice sa v nich pokúsil o predloženie takej teórie významu, ktorá stanoví podmienky, za akých hovorca vyslovením určitej vety niečo mieni. Marvan k širšiemu zhodnoteniu tohto teoretického prístupu pripája aj stručný pohľad na Strawsonovu kritiku, ktorá Gricovi pripomenula dôležitú funkciu konvencií aj pri úvahách o tom, čo môže hovorca vyslovením nejakej vety mieniť.

Iný projekt, ktorý v diskusiách o sémantike zdôrazňoval rozmer normatívnosti *významu* jazykových výrazov v komunikácii, Marvan predstavil v siedmej kapitole. V nej analyzuje princípy tzv. inferencializmu v podobe, v ktorej ho sformuloval W. Sellars a na ktorú nadviazal jeho žiak R. Brandom. Inferencializmus je tu predstavený ako pragmatická teória jazyka, v rámci ktorej sa, zjednodušene povedané, za význam výrazu považujú jazykové i mimojazykové okolnosti, v ktorých je používateľ jazyka *oprávnený* tento výraz použiť, i *dôsledky*, ktoré pre komunikačnú prax z použitia daného výrazu plynú. Cennú časť Marvanovho príspevku tvorí, podobne ako vo väčšine ostatných kapitol, náčrt otvorených problémov, s ktorými je príslušná koncepcia konfrontovaná.

Analýzu behaviorálne podkutej teórie jazyka známeho amerického filozofa W. V. O. Quina si Marvan rozdelil do dvoch nasledujúcich kapitol. Známemu Quinovmu spochybneniu jednoznačnej hranice medzi tzv. analytickými a syntetickými vetami predchádza krátke predstavenie Carnapovej explikácie tohto rozlíšenia. V nej sa Marvan (a možno len typograf) dopustil malej chybičky, keď na s. 134 logickú formu vety V1 („Všichni svobodní mládenci jsou neženatí muži“) a vety V2 („Všichni neženatí muži jsou neženatí muži“) reprezentoval formulou $\forall x (Px \leftrightarrow Px)$, hoci obidve vety majú formu $\forall x (Px \rightarrow Qx)$, resp. $\forall x (Px \rightarrow Px)$. (Nota bene: Na syntaktickej úrovni je výraz „svobodní mládenci“ iným výrazom ako „neženatí muži“, preto by mal byť v prvej vete reprezen-

tovaný odlišnými predikátovými symbolmi.) Tento nedostatok však neovplyvňuje nadväzujúci výklad problematiky.

Diskutovanie metodologického problému nedostatočnej určenosti (nejakej) teórie (relevantnou) evidenciou v prípade Quinových úvah o jazykovom význame a principiálnej neostrosti tzv. referenčného vzťahu medzi výrazom a objektom, na ktorý výraz referuje, je doplnené o Searlovo vyvodenie argumentu *reductio ad absurdum* z Quinových téz.

Napokon, záverečná kapitola približuje zaujímavý projekt pragmatickej analýzy (fungovania) jazyka v priblížení pôvodného projektu teórie rečových aktov J. L. Austina, ako aj jej rozpracovanejšej a modifikovanej verzie amerického filozofa J. Searla. Posledné stránky napokon autor venuje všeobecnejším úvahám o kompetenciách sémantiky a pragmatiky. Bonusom je tiež zhrnutie Lewisovej definície *konvencie* v Dodatku práce, pri ktorom nie je celkom jasné, čomu má v retrospektíve predchádzajúcich kapitol slúžiť.

Napriek tomu, *Otázka významu* Tomáša Marvana je v našom filozofickom prostredí vítaným dielom, ktoré zrozumiteľným spôsobom mapuje členitý terén analytickej filozofie. Teoretické postuláty jednotlivých koncepcií sú formulované priamo a zrozumiteľne. Prístupný výklad je doplnený poukázaním na nedoriešené problémy, ktoré príslušná sémantická či pragmatická teória vyvolala či na ktoré poukázala. Knihu by som preto vrelo odporučil ako doplňujúci text k seminárom, ktoré sa venujú či už analytickej filozofii ako takej alebo niektorej postave či problému, ktorý má v tejto tradícii svoje zaslúžené miesto.

Lukáš Bielik

Vladimír Svoboda a kol.: Logika a přirozený jazyk

Filosofia, Praha 2010, 300 s.

Čo majú spoločné logika a prirodzený jazyk? Priznám sa, že z tohto spojenia mám niekedy zmiešané pocity. Je atraktivnosť prirodzeného jazyka v 21. storočí záležitosť čírej súťaživosti logických systémov, pokračovaním programu Viedenského krúžku alebo iných motívov? Členovia Viedenského tohto krúžku však zdôrazňovali potrebu sémantic-